

A visszaesés megelőzésével kapcsolatos kihívások az igazságszolgáltatási rendszerben*

Szabadságvesztés-büntetés

A Büntető törvénykönyv (Btk., 2012. évi C. törvény) alapján a bírók a bűncselekmények elkövetőinek felelősségre vonásában kilencféle büntetési móddal élhetnek: kiszabhatnak szabadságvesztést, elzárást, közérdekű munkát, pénzbüntetést, foglalkozástól való eltiltást, járművezetéstől való eltiltást, kitiltást, sportrendezvények látogatástól való eltiltást vagy kiutasítást (Btk. 33. §.). Mindezek célja „a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el”. (Btk. 79. §.).

A börtönbe zárt elkövetők kétféleképpen is hatása alá kerülnek ennek a megelőző elvnek: egyrészt, amíg be vannak zárva, addig nem követnek el bűncselekményeket a szabad emberek kárára, másrészt a börtönben van idejük átgondolni és belátni, hogy a bűncselekmények elkövetése a büntetés nagysága miatt nem „kifizetődő” tevékenység. A magyar igazságszolgáltatási szemléletben azonban uralkodó nézet az elkövetett tett megítélése, ezáltal az ítélkezésnek nem az a célja, hogy az elkövetőre rehabilitációs hatást gyakoroljon, hanem az, hogy a bűncselekmény súlyának megfelelő bűnhődést idézzon elő.

Annak ellenére, hogy évről évre növekszik Magyarországon a bebörtönzött emberek száma, a visszaesési arányok azt mutatják, hogy nem csökken a bűnözés, s a bűncselekmények nagy részét ugyanazok a személyek követik el (Papp 2005). Ezek alapján felmerül a kérdés, hogy van-e egyáltalán visszaesést megelőző hatása a börtönbüntetésnek. Amennyiben nincs, nem teljesül a törvény fent említett célja.

Cullen, Jonson és Nagin (2011) amerikai és európai kriminológus szerzők tanulmányait összegezve arra a következtetésre jutottak, hogy a börtönbe zárás nem csökkenti a visszaesés esélyét, vagyis nem hatékony büntetési módszer. Főleg azokra a tanulmányokra koncentráltak, amelyek hasonló bűncselekményért szabadságvesztés-büntetésre, illetve a szabad életben letölthető büntetésre ítélt személyeket hasonlítottak össze. Egy holland kutatásból kiderült például, hogy elsőbűntényes (először bíróság előtt álló) elkövetők közül azok, akik letöltendő ítéletet kaptak, nagyobb arányban követtek el szabadulásuk után 3 éven belül újabb bűncselekményt, mint azok, akik felfüggesztett ítéletet kaptak. Egy másik tanulmányban a börtönre ítélt elkövetők 4 évvel szabadulásuk után nagyobb arányban és hamarabb estek vissza, mint próbára bocsájtott társaik.

A legmegdöbbentőbb eredmények az alacsony rizikójú bűnelkövetőkkel kapcsolatos eredményekből származnak. Ezekre az elkövetőkre kevés korábbi bűn-

* A Büntetés-végrehajtás Tudományos Tanácsa 2013. évi pályázatán második helyezést elért pályamunka rövidített változata

cselekmény elkövetése és enyhe ítélet a jellemző. A börtönben egy közösségbe kerülnek a súlyos bűncselekményekért felelős elkövetőkkel, s – akár részesülnek valamilyen kezelésben, akár nem – szabadulásukat követően megnő esetükben a kriminális tevékenység.

Ennek a jelenségnek az oka szociálpszichológiai folyamatokkal magyarázható. Az első ilyen hatás maga a „börtöntársadalom”, melyben a törvénnyel való szembehelyezkedés, s a törvényt követő állampolgárok életvitelének lenézése jellemző. A bűnözői társaságban nagyobb eséllyel azonosul az új fogvatartott ezekkel a nézetekkel, melyek részévé válnak saját értékrendjének és nézetrendszerének. Ezt a folyamatot nevezzük prizonizációnak (Boros, Csetneky 2002). Hasonlóan súlyos, szélesebb körű pszichológiai hatás, hogy az elkövető énképének részévé válik a bűnöző-tudat, ezt nevezzük stigmatizációnak (Korinek 2006). A folyamat kezdetén a rendőrök elfogják az elkövetőt, s a vele szemben tanúsított viselkedéssel egyértelművé teszik, hogy őt bűnözőnek tekintik. A bíróságon ítélet születik arról, hogy ő bűnöző, a börtönben pedig a többi bűnöző – és a személyi állomány tagjai – megerősítik ezt a címkét. A szabadulást követően szembe kell néznie a közösség tagjainak előítéleteivel, valamint az egzisztenciális boldogulás érdekében a leendő munkaadók és munkatársak előítéleteivel is. Minél inkább azonosul a személy a „bűnöző” címkével, annál inkább ennek megfelelően fog viselkedni, vagyis újabb bűncselekményeket követ el.

57 tanulmány eredményeit elemezve a szerzők arra az eredményre jutottak, hogy a börtön 14%-kal növeli a visszaesést a közösségi és alternatív szankciókhoz képest. Az okokat keresve kiemelték, hogy a börtönbüntetés nem a mögöttes okokat célozza meg, így vagy nincs hatása a bűnelkövetésre, vagy növeli a kriminális kockázatot (Cullen, Jonson, Nagin 2011). A börtön tehát nem megoldás a bűnözésre; s annak ellenére, hogy a bírók és törvényhozók meg vannak győződve róla, hogy ítéleteikkel a társadalmat védik, hosszú távon inkább csak ártanak neki.

Alternatív és közösségi szankciók

A börtön egyik alternatíváját képezi a „börtönnel való fenyegetés”, vagyis a *felfüggesztett szabadságvesztés* ítélet. Ekkor a büntetést ugyan kiszabja a bíró, de úgy ítéli meg, hogy a büntetés végrehajtására az elkövető saját korábbi környezete is alkalmas, vagyis végezheti korábbi tevékenységeit, és nem szakad ki az őt támogató közösségből. Felfüggesztett büntetés esetén a bíró többnyire kötelezi az elkövetőt, hogy rendszeresen megjelenjen a pártfogó felügyelőnél, így valósítja meg helyzetének nyomon követését.

A korábban már említett, Cullen és munkatársai (2011) által írt tanulmányból kiderült, hogy a legnagyobb a visszaesés kockázata (5–6-szoros rizikó) a kábítószeres bűncselekményért börtönre ítélt elkövetők esetében a hasonló bűncselekményért nem szabadságvesztéssel sújtott elkövetőkhöz képest. Szerencsére Magyarországon is van lehetősége a bírónak *kábítószerrel való visszaélés* bűncselekmény esetén alternatív rendelkezés meghozására: a vád alól mentesül a fogyasztó, ha 6 hónapig kábítószer-függőséget gyógyító kezelésben, kábítószer-

használatot kezelő más ellátásban vagy megelőző-felvilágosító szolgáltatáson vesz részt (Btk. 180. §).

A kiemelt rizikó miatt örvendetes, hogy ezekben a bűncselekményekben lehetőség van alternatív szankcióra, amelynek célja a fogyasztói viselkedéstől való eltérítés, illetve a szerfüggőség gyógyítása – vagyis a rehabilitáció. A gyakorlatban azonban – éppen kötelező jellege miatt – a törvényben meghatározott kezelést végrehajtó intézetekre az jellemző, hogy rendkívül leterheltek, s szolgáltatásaik „futószalag”-jellegűvé válnak, nem képesek az egyéni igények kielégítésére, továbbá gyakori, hogy a rendszeres találkozások kimerülnek a kötelező adminisztrációban, és valódi kezelés nem történik. Mindenesetre a kerek rendelkezésre állnak a kábítószer-fogyasztók megfelelő kezelésére a börtön kihagyásával.

További alternatív intézkedést jelent a jóvátételi eljárás, amely Magyarországon a tevékeny megbánás hatálya alá tartozó intézkedés (Btk. 29. §.). Miután az elkövető elismerte tettét, a sértettel együtt a bírósági eljárás keretében megállapodik arról, hogyan teheti jóvá az okozott kárt. A megállapodás értelmében vállalását teljesítenie kell. A jóvátételi eljárás módszerét olyan közösségek igazságszolgáltatási rendszere ihlette, melyben az ítélkezés központi célja a közösségben megbomlott egyensúly helyreállítása volt. Az elkövető tetteivel megkárosítja a közösséget, amit a csoport elítél. Ugyanakkor, mivel az elkövetőt továbbra is teljes jogú tagnak tekintik, őt nem ítélik el, és lehetőséget adnak rá, hogy jóvátegye a kárt, kijavítsa korábbi hibáját. Ezt az elkövető részéről a megbánás kommunikációja, a közösség részéről a megbocsájtás kommunikációja kíséri. A jóvátétel megtörténtével egyidejűleg a közösség visszafogadja az elkövetőt (Ray, Dollar, Thames 2010).

Magyarországon a *jóvátételi eljárás* nem számít általános gyakorlatnak, inkább kuriózum a szokásosan lefolytatott eljárások sorában. Az irányzat külföldön az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb népszerűségnek örvend. Tosouni és Ireland (2008) vizsgálatában a fiatal bűnelkövetők jövőbeli konformitásukra vonatkozó becslését növelte a tiszteletet és megbocsájtást kifejező bírósági eljárás, mégpedig a szégyen és büntudat növelésén, illetve a stigmatizáció csökkentésén keresztül. Az elkövetők irányába mutatott elfogadás, valamint a bűnöző stigma kialakulásának megelőzése eltéríti a személyt a további bűncselekmények elkövetésétől.

Összességében véve, bár bővül az alternatív büntetések lehetősége hazánkban is, döntően szabadságvesztéssel büntetik a bűncselekményeket. Erre utal, hogy az elmúlt években növekedett a szabadságvesztés-büntetés ítéletek száma, növekedett a börtönbe került emberek száma, s kibővült a büntethetőség alsó életkora is. A 2012-ben kiadott *új Büntető törvénykönyv* az erőszakos visszaesőkre vonatkozóan kétszeresére növelte a büntethetőség felső határát, így az magában foglalja akár az életfogytiglani ítélet lehetőségét is. A visszaesési rizikó felmérése és a visszaesést megelőző hatékony kezelési programok kivitelezése a fentiekből adódóan értelemszerűen a büntetés-végrehajtási intézetek feladatává kezd válni.

A reszocializációs szemlélet alapelvei

A letöltendő szabadságvesztés-büntetés célja, hogy „e törvényben meghatározott joghátrány érvényesítése során elősegítse az elítéltnak a szabadulás után a társadalomba történő beilleszkedését, és azt, hogy tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől” (1979. évi 11. tvr. 19. §.). A jogszabály tehát az egyéni megelőzést tűzi ki célul, melynek keretében a szabadságvesztés letöltésének ideje alatt meg kell teremteni a kereteket a társadalomba való visszailleszkedés – a reszocializáció – megvalósításához. A szabadulásra való felkészítés folyamata elvileg a börtönbe kerülés első perceitől elkezdődik (Horváth 2003). A gyakorlatban azonban azt látjuk, hogy a börtönben dolgozó személyi állomány tagjai a fogvatartottak *börtönbeli* helyzetére koncentrálnak, s egy-két jó tanácsot kívül semmilyen következetes reszocializációs hatással nem szolgálnak számukra.

„A hazai büntetés-végrehajtásban... sajnos nem beszélhetünk a bűnismétlés megelőzését illetve a bűnelkövetők rehabilitációját szolgáló strukturált és egységes gyakorlatról” – írja Szabó Judit (2012, 74. o.). Ugyanakkor rendelkezésre áll számunkra is a nemzetközi szakirodalom legtöbb tudományos eredménye, s amennyiben ez motivált hozzáállással, strukturált szervezéssel és szakmai igényességgel társulna, létre lehetne hozni itthon is a fogvatartottak kezelésének új rendszerét, amely már valóban a társadalom védelmét szolgálná.

Négy alapelve van annak a büntetés-végrehajtási gyakorlatnak, amely a tudományos megalapozottságú kutatások eredményeire építi a fogvatartottak kezelésének módszerét. Az első alapelv a *rizikó elve*, amely kimondja, hogy a bűnelkövetői viselkedés előre jelezhető, s a fogvatartottak elkülöníthetők egymástól a visszaesési kockázat alapján. Kezelési programokban való részvételre a magas rizikójú fogvatartottaknak van szüksége, míg az alacsony rizikójú elkövetők esetében az intenzív kezelésbe való bevonás rontja a visszailleszkedési esélyeket.

A második alapelv a *szükséglet elve*, amely szerint a fogvatartottak számára indított reintegrációs programoknak az ún. kriminogén szükségleteket kell megcélolniuk. A nem célirányos, valamint a nem megfelelő célra irányított programok hatástalanok a visszaesés megelőzésében, vagyis fölöslegesek.

A harmadik alapelv a *fogékonyság elve*, amely arra vonatkozik, hogy a bűnelkövetőkkel végzett munka a bűnelkövetők jellemzőihez kell, hogy igazodjon, vagyis csak azok a programok működőképesek, melyekre fogékonyak a résztvevők. A kutatások alapján elmondható, hogy a legnagyobb eredményességet az ún. kognitív-viselkedéses programok mondhatják magukénak, továbbá azok a programok, melyekben a kezelést célirányosan az egyéni szükségletekhez igazítják.

A negyedik alapelv a *professzionizmus elve*, amely kimondja, hogy alapos körültekintéssel kell eljárni a kezelési programok megtervezésénél, jártasnak kell lenni a szakmai ismeretekben, s figyelembe kell venni a szaktudományos eredményeket. A szakembereknek készen kell állniuk, hogy saját eredményeiket számadatokkal támasszák alá, s ha szükséges, módszereiket vizsgálják felül a tapasztalatok alapján (Cormier 2006).

A pártfogói gyakorlat

Pártfogói felügyelet alá kerülhet a bűnelkövető, amennyiben szabadságvesztés-büntetését felfüggeszti a bíróság, illetve ha letöltendő szabadságvesztés-büntetéséből feltételeesen szabadul. Továbbá bírósági intézkedésként próbára bocsátásra ítélt elkövetők is rendszeresen találkoznak pártfogó felügyelőjükkel. Fiatalkorúak esetében a vádemelés elhalasztása és a javítóintézetből történő feltételes szabadulás esetén is elrendelik a pártfogó felügyeletet. A pártfogó felügyelet célja, hogy „a folyamatosan érvényesített pártfogó felügyelői kontrollal elősegítse annak a megakadályozását, hogy a pártfogolt ismételten bűncselekményt kövessen el, továbbá segítséget nyújtson a társadalmi integrációhoz, az ehhez szükséges szociális feltételek megteremtéséhez” (www.jovatethely.hu). Az elkövető kötelessége rendszeresen kapcsolatot tartani a pártfogóval, továbbá – amennyiben ez rá vonatkozik – teljesíteni a kijelölt magatartási szabályokat.

A pártfogói munka hatékonyságának legnagyobb akadályja a rutinszerű munkafolyamat és a leterheltségből adódóan az egy elkövetőre jutó csekély időráfordítás. A pártfogó egyik feladata ráébreszteni az elkövetőt arra, hogy a bűnelkövetés folytatásával saját életét is hátrányosan befolyásolja, illetve a közösség számára is kárt okoz. Azonban a gyakorlat azt mutatja, hogy a helyes, vagyis a többségi társadalom által nagyra értékelt elvek hangoztatása önmagában nem hozza meg a várt eredményt. Amíg a pártfogolt nem vesz részt aktívan saját „visszaileszkedésében”, passzívan végighallgatja a pártfogó szavait, majd visszatér saját korábbi életviteléhez.

A bűnözés megelőzése érdekében számtalan kontrollmechanizmus létezik. A legteljesebb kontrollt természetesen a börtönbüntetés jelenti, de ezen kívül is vannak lehetőségek. Ilyen például a házi őrizet, lakhelyelhagyási tilalom, járművezetéstől való eltiltás, foglalkozástól vagy bizonyos tevékenységektől való eltiltás, távoltartási határozat. A kontroll ilyen külső tényezőivel ellentétben azonban hatásosabb a belső kontroll, vagyis amikor az elkövetők saját viselkedésüket kontrollálják. A bűnelkövetők körében számos esetben kimutatták a viselkedésszabályozási képesség hiányosságait. Amennyiben sikerül belső kontrollt kialakítani az elkövetőkben, a törvénytisztelő magatartás fennmarad a külső kontroll-tényezők elhagyása esetén is (Howell 2006).

Ezt a jelenséget felismerve dolgozták ki Walters és munkatársai (2007) az USA-ban a motivációs interjú pártfogói módszertanát. Az a felismerés ihlette a módszert, hogy egy személy viselkedésének a megváltozásához a személy motiváltsága szükséges. A Prochaska és DiClemente (1983, idézi: Molnár, Csabai 2009) által megalkotott *viselkedésváltozás lépcsőzetes modellje* alapján elfogadják, hogy a személy aktuális állapotának figyelembe vételével lehet leghatékonyabban motiválni a személyt a változásra. A *motivációs interjú* módszerének lényege, hogy nem kívülről eredő „noszogató”, hanem a személy belső változási igénye vezérli a viselkedésváltozás dinamikáját. A segítő személy (aki lehet tanácsadó, terapeuta vagy pártfogó felügyelő) ebben a folyamatban facilitátorként vesz részt, aki a feltett kérdései által segít fenntartani a motivációt és elmélyíteni az elköteleződést. Ha a pártfogolt nem érzi szükségét a változásnak, a legjobb

szándékú szakember sem képes segíteni, míg ha saját elhatározásából törekszik a változásra, akkor döntéseit nagyobb tudatossággal és nagyobb elköteleződéssel valósítja meg.

A motivációs interjúzás bevezetése a pártfogói szolgálat munkájába azért nevezhető zseniálisnak, mert nem igényel többlet-munkaerőt, nem igényli a pártfogoltak csoportos összehívását, nincsenek anyagi vonzatai, egyszerű szemléletváltáson és interjúzási (kérdézési) technikán alapul. A pártfogó ebben a kommunikációs helyzetben empátiát fejez ki a pártfogolt iránt, nem megy bele vita-helyzetbe (vagyis nem mélyíti el az elkövető ellenállását a rendszerrel szemben), megteremti az ambivalencia feltételeit (ami által rájön az elkövető, hogy viselkedése és céljai között ellentmondás húzódik), illetve pozitív visszajelzések által erősíti a pártfogolt önbizalmát. A pártfogóval való rendszeres – ám rövid idejű – találkozásokat hatékonyan lehet ezáltal felhasználni a reintegrációs cél megvalósulása irányában. A motivációs interjú során maga a pártfogolt lesz az, aki érveket hoz fel a törvénytisztelő magatartás mellett, mintegy meggyőzi önmagát, így szükségtelen további érveket felsorakoztatni, amikkel esetleg nem tudna azonosulni.

Egy másik kiváló külföldi gyakorlatra példa a *Changing life through literature* program (2008), melyet az amerikai igazságszolgáltatás alternatív intézkedéseként vezettek be. A program lényege, hogy szabadságvesztés helyett próbára bocsátást szab ki a bíró, de a szokásos gyakorlat mellett fél évig kötelezővé teszi egy irodalmi program elvégzését. Hat hónap alatt 6 regényt kell elolvasniuk a résztvevőknek, s havonta egyszer egy csoportfoglalkozás keretében megosztják egymással olvasás-élményeiket és az olvasottakkal kapcsolatos gondolataikat. A módszer különlegessége, hogy a csoportfoglalkozáson részt vesznek a próbaidő-sökön kívül a pártfogó felügyelő, az ítéletet kiszabó bíró és a csoportvezető, az ún. facilitátor. Az elkövetők a bíróságon kívül találkoznak az igazságügyi rendszer tagjaival, s „civil” beszélgetést folytatnak velük. A program során éreztetik az elkövetőkkel, hogy az ítélet lényege nem a céltalan büntetés, hanem az, hogy visszavezessék őket a helyes útra. A beszélgetések során átbeszéljük az élet legnehezebb helyzeteire adott lehetséges válaszokat, a fontos döntéseket, illetve a jövővel kapcsolatos terveket és dilemmákat.

Azért hoztam példaként ezt a programot, mert több ponton előremutató gyakorlatot képvisel. Először is egyedülálló, hogy a bíró az ítélet kiszabása után is nyomon követi az egykori vádlott életének alakulását, személyes támogatással és tanáccsal szolgálhat a felmerülő kérdések kapcsán. Másodszor: kivételes az a szemléletmód, hogy pártfogó, bíró és a facilitátor közösen dolgozzon ugyanazokkal a személyekkel, holott munkájuk során külön-külön mindegyikükönél megfordulnak az érintettek. A program harmadik követendő vonása az irodalom, ami jó példa arra, hogy szinte bármilyen *értelmes* tevékenység összehozhatja az igazságügyi rendszer tagjait (ítélelhozókat és ítéletet elszenvédőket), amennyiben azt a tevékenységet a kriminogén szükségletek kezelésének szolgálatába állítják.

A közösség, amely kitagad, és amely visszafogad

Bűncselekmény sosem történik önmagában. Amikor valaki megszegi a törvényt, minden esetben valaki másnak okoz kárt, minden esetben a közösség szempontjából elítélendő a cselekedet. Amikor valaki kizárólag önmagát sodorja veszélybe, inkább patológiás állapotnak tekintjük, és az egészségügy kompetenciájába tartozónak véljük. Ezzel a nehézséggel a Büntető törvénykönyv is szembetalálkozik. Például ha valaki öngyilkossági szándékkal kinyitja a gázcsapot a lakásában, közveszély-okozásért kell felelnie a bíróságon, mert *mások életét* veszélyeztetheti egy esetleges robbanás. Az eredeti szándék, vagyis a saját élet kioltásának célzata nem büntethető, hanem pszichiátriai kórképként kórházban kezelendő állapot.

Egy másik, ennél nagyobb dilemmát képvisel a kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények sora. Amikor valaki saját tudatállapotának módosítása céljából bódító szert fogyaszt, felmenthető a vádak alól, főleg, ha kiderül róla, hogy drogfüggő, vagyis beteg. Amikor azonban megszerzi vagy eladja a kábítószer, be- vagy kicsempészi az országból, másokat megkínál vele, vagy üzletet nyit belőle, súlyosabb büntetésre számíthat. A drog akkor igazán veszélyes, amikor másokkal érintkezésbe lép a drogfogyasztó ember. Ehhez hasonló, hogy az alkoholfogyasztást például nem tiltja törvény, ugyanakkor alkoholos állapotban járművet vezetni azért tilos, mert egy részegen okozott balesetben a vétkes felek is megsérülhetnek. Egy szó, mint száz, a bűncselekmények megítélésekor és a törvénytisztelő életmód kialakításában kritikus szerepű a társadalom, vagyis az egyént körülvevő szociális közeg.

A jóvátételi eljárásról és a resztoratív igazságszolgáltatásról már esett szó a bíróságok alternatív ítéletei között. A resztoratív szemlélet lényege az, hogy az egyén akkor is része marad a közösségnek, amikor bünt követ el ellene, ezért ha mindkét fél nyitott rá, a közösség a kár helyreállítását követően visszafogadja eltévedt tagját. A bűncselekmények okozta kár helyreállításán túl a módszer alkalmas arra, hogy a szabadulás előtt állók környezetét felkészítse a szabadult újbóli befogadására. A Balassagyarmati Fegyház és Börtönben több alkalommal véghezvitt ún. *családi döntéshozó csoportkonferencia* keretén belül megvalósítható volt „a múltbéli események részletes feltárása, az érintettek érzelmi szükségleteinek felismerése és kifejezésre juttatása, a résztvevők elvárásainak, valamint törekvéseinek láthatóvá tétele, az egész közösséget átformálva valamennyi résztvevő hozzáállásán, szemléletmódján változtat, lehetőséget teremtve ezáltal azokhoz – az elkövető körül megjelenő – erős és jól funkcionáló támogató kötelékek kialakulásához, amelyek segítségével a visszailleszkedés reális célnak tekinthető” (Nyesténé 2012, 23. o.).

A családi döntéshozó konferencia – nevéből adódóan – a fogvatartott szűk társas körére, ismerőseire, lakóhelyének tagjaira terjed ki. Ennél általánosabb célt képvisel a börtönökben néhány példával rendelkező resztoratív munkáltatás, melynek keretében a fogvatartottak munkájukkal hozzájárulnak a közösség valamely feladatának elvégzéséhez. Itt tehát nem személyes ismerősök képezik célcsoportját a jóvátételnek, hanem általában véve a közösség, a társadalom. A fogvatartottakban munkájukat követően az fogalmazódik meg, hogy tettek valami

jót a közös értékek megőrzéséért. Az átlagemberek számára a közösségért dolgozó fogvatartottak jelenléte feltehetően csökkenti a velük szemben élő előítéleteket és fenntartásokat, könnyebb a bizalom helyreállítása (Lebujos 2012, Pleszné 2012).

A visszafogadó közösség szerepét felismerve több kezdeményezés is indult már olyan programok megvalósítására, melyek célja a börtönön belül közös tevékenységbe bevonni a fogvatartottakat és hozzátartozóikat. Erre példa az IMEI-ben megvalósított pszichoedukációs csoport (Lehoczki 2012), vagy a Budapesti Fegyház és Börtönben lebonyolított Grundtvig Meseíró Projekt (Fiáth 2013). Mindkét program keretében a hozzátartozók rendszeresen részt vehettek a börtönökben a szakemberek által vezetett csoportfoglalkozásokon, melyek kötött tematikával a szabadulás utáni problémákat igyekeztek azonosítani, s azokra megoldásokat találni. Az ilyen programok egyszersmind a kapcsolatok elmélyítésére is lehetőséget adnak.

Kanada – példa az együttműködésre

Az igazságszolgáltatási rendszer célja a bűncselekmények során a társadalmat ért károk helyreállítása, az igazság kiderítése, az elkövetők megbüntetésére és visszatérítése a helyes életmódra. A gyakorlat azt mutatja, hogy aki bűnözőként bekerül a börtönbe, az bűnözőként is fog onnan távozni. Ahhoz, hogy ez ne így legyen, a *flyamat valamely pontján* kell megtörténnie a változásnak, s ez a változás az elkövetőn belül kell, hogy végbemenjen. Úgy tűnik, hogy hiába végzi a legjobb munkát a rendőrség, hiába hoz alapos vizsgálat után megfelelő ítéletet a bíró, hiába végzik a büntetés-végrehajtási intézetek szakszerűen a feladatukat, hiába dolgoznak megfeszítetten a pártfogók, ha az elkövetők újra és újra visszaesnek. A legnagyobb hiba abban van, hogy a rendszer dolgozói nem egységes keretek között végzik a munkájukat, s nem a kritikus tényezőkre fordítják figyelmüket, hanem olyan dolgokra, amik nem segítenek az elkövetőknek a reszocializációban.

A hatékony kezelési programokat az jellemzi, hogy a kriminogén szükségletekre irányulnak, valamint hogy azokat vonják be, akiknek a kezelésre szükségük van. Ahhoz, hogy kideríthető legyen, kinek milyen szükségletei vannak, illetve milyen kockázati csoportba sorolható, valamint ahhoz, hogy egyéni igényeihez illeszkedjen a kezelési program, megfelelő mérésre van szükség. A kezdeti felmérés kritikus tényezője a rehabilitációs munkának. Kanadában az első felmérést – melyet *Objektív és Átfogó Befogadási Eljárásnak* neveznek – a pártfogó felügyelő (*parole officer*) végzi el akkor, amikor az elkövetőt a rendőrök a rendőrségi fogdára szállítják. Ilyen eljárás a hazai gyakorlatban nincs, a terhelt az első órákban csak ügyvédjével, rendőrségi előadó-jával és nyomozati bírójával találkozhat, a segítő szakember jelenléte nem megoldott. A hazai törvények alapján 72 óra áll rendelkezésre az elkövető szabadon engedésére vagy előzetes letartóztatásának elrendelésére. Amennyiben megfelelően megvalósulna itthon is a rizikómérés, lehetővé válna, hogy csak azok kerüljenek börtönbe (letartóztatásra), akik magas visszaesési rizikójúak, és az alacsony rizikójú csoport tagjai szabadlábban védekezhetnek. Ennek hiányában a nyomozati bírók kizárólag a cselekmények

részleteire tudnak hagyatkozni, az elkövetők személyes jellemzőit, háttérét figyelmen kívül hagyják.

A statikus rizikófaktorok felméréséhez elengedhetetlen a terhelt korábbi bűnelkövetői történetének ismerete, amely a rendőrségi nyilvántartásban áll rendelkezésre, ezért ez Kanadában elérhető az elkövetővel foglalkozó minden szakember számára. Magyarországon a börtönökben a rehabilitációs és reszocializációs tevékenységet folytató dolgozók nem férnek hozzá ezekhez az adatokhoz, ezek hiányában a fogvatartottak elmondásaira kénytelenek hagyatkozni.

A dinamikus rizikótényezők felmérésének célja, hogy azonosítsa a fejlesztésre váró területeket. A személyes interjún kívül ehhez a munkához Kanadában a pártfogó rendelkezésére állnak külső információforrások, például pszichológiai vélemények, a viselkedés megfigyelése a személyzet által, iskolákra, munkahelyekre és szerfogyasztásra vonatkozó információk is. „Továbbá a folyamatot egy több tudományterületet képviselő team valósítja meg, amely a zárt intézetben és a társadalomban dolgozó pártfogó felügyelők, pszichológusból, szakképzési szakemberekből és a fogvatartottal dolgozó személyzet tagjaiból áll” (Motiuk 2006, 27. o.). Mondanom sem kell, hogy ilyen szakmai team Magyarországon nincs.

A rizikómérés elvégzését követően – még mindig a fogvatartás legelső időszakában – a pártfogó megalkotja az *egyéni kezelési tervet*, melynek egy része az intézeti kezeléssel, egy része a közösségi szempontokkal (szabadulás utáni tényezőkkel) foglalkozik. Ez alapján körvonalazódik, hogy mely fogvatartottnak milyen kezelési programban kell részt vennie, de a feltételes szabadlábra bocsátásról való döntésben is nagy szerepe van ennek az átfogó véleménynek. A *pszichológiai rizikó* felmérése Kanadában is hasonlóan történik, mint itthon: a befogadaskor a rendelkezésre álló adatok alapján döntést hoznak a rizikócsoporthoz és a szükséges intézkedésekről. A *biztonsági csoportba sorolás* is hasonló módon, de szélesebb forrásokat felhasználva történik: figyelembe veszik a bűnözési előtörténetet, a bírósági iratokat, jegyzőkönyveket, a bírók hozzáfűzéseit, az áldozat állításait stb.

Kanadában az intézetbe kerüléssel nem kezdődik előlről a fogvatartott megismerése, hanem a korábban említett, pártfogó által elkészített rizikó- és szükségletmérés eredménye rendelkezésre áll. A bizottság tagjait az intézet egységvezetője, a pártfogó, a nevelő és egyéb releváns szakemberek adják. Ugyanez a bizottság dönt arról, hogy mely intézetet jelölik ki a fogvatartottnak ítélete letöltésére. A fogvatartottak biztonsági fokozata és szükségletei alapján maximum, közepes és minimális biztonságú intézetek állnak rendelkezésre. Míg Magyarországon a büntetés-végrehajtási intézetek részben a végrehajtási fokozat szigorúsága, részben területi alapon gyűjtik össze az elítélteket, Kanadában az egyes intézetek eltérő „profíllal” rendelkeznek, bizonyos típusú elkövetőkre specializálódnak, ez a specializáció magában foglalja az intézetben fellelhető kezelési programokat is. Magyarországon az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet nevezhető specializált egységnek, amennyiben a pszichiátriai betegséggel küzdő fogvatartottak ellátását biztosítja, illetve a Szegedi Fegyház és Börtön, ahol a tényleges életfogytiglani fegyházbüntetésüket töltő elítéltek kerülnek elhelyezésre.

Az 1979. évi 11. tvr. meghatározza a fogvatartottak differenciálásának szempontjait, melynek következtében nem helyezhetők el együtt a különböző nemű, végrehajtási fokozatú, dohányzási szokású stb. fogvatartottak. A differenciálási elvek azonban nem terjednek ki a fogvatartottak viselkedésére. Ezt a hiányt felismerve több magyarországi börtönben (a Balassagyarmati Fegyház és Börtönben, a tököli Fiataikorúak Bv. Intézetében, valamint a Váci Fegyház és Börtönben) alakították át az elhelyezési körleteket annak mentén, hogy a szokásos differenciálás mellett a viselkedés és motiváltság differenciálására is alkalmazható legyenek. Mindhárom börtönben hármas felosztás alakult ki: a legenyhébb szigorúságú és legtöbb kedvezményt biztosító rezsimbe a példás magaviseletű fogvatartottak kerültek, a közepes szigorúságú rezsimbe az új befogadottak és a nehezebben motiválható fogvatartottak, a legszigorúbb és csupán az alapvető ellátást biztosító rezsimbe pedig a komoly viselkedési problémákat mutató, a rendszerrel mereven szembenálló fogvatartottak kerültek (Módos, Gáspár 2010; Tóth Tamás, 2011.03.19., személyes közlés; Kovács Mihály, 2012.06.04., személyes közlés). Ezen intézkedés bevezetésével mindhárom intézet képviselője arról számolt be, hogy a fegyelmi helyzet lényegesen javult, mert a néhány „rendbontó” nem tudta kedvezőtlen irányban befolyásolni a normakövető elítélteket. Akik a két enyhébb rezsimben lehettek, motiváltak voltak arra, hogy kedvezményeiket ne veszítsék el. Az „enyhébb” rezsim például magában foglalta a hosszabb telefonálási és látogatási időt, az asztal mellett történő látogató-fogadást, virágok és faldíszek elhelyezésének lehetőségét a zárkákba, a saját ágynemű használatát stb. Ezek az „apró” tényezők képesek kellemesebbé tenni a börtön zord környezetét, ezáltal elviselhetőbbé tenni a büntetést.

Az alapos *felmérés* és a megfelelő *differenciálás* az első feltételei a hatékony kezelési programok megvalósításának, hiszen a hatékony programok bizonyítottan csökkentik a visszaesést. Amint korábban kifejtésre került, a hatékony programok kognitív-viselkedéses elméleti alapúak, strukturáltak, a kriminogén szükségletekre irányulnak, és a rizikós csoport tagjai vesznek részt rajtuk. Cortoni (2006) szerint a programokat kivitelező szakemberek hatékonyságát növeli, ha nyitott, elfogadó viszonyulást mutatnak a rabok felé, ha tekintélyük van a csoportban, ha modellt kínálnak a proszociális viselkedéshez, illetve ha konkrét tanácsokat tudnak adni az egyes problémák megoldásához.

Kanadában a programok leginkább az alábbi területekre irányulnak:

- Kábítószer-fogyasztás: a kanadai fogvatartottak 80%-a valamilyen módon érintett a problémás kábítószer- vagy alkoholfogyasztásban. A programok a személyes és személyközi hiányosságokat veszik célba, különböző képességeket fejlesztenek.
- Antiszociális attitűdök és antiszociális társaság: Nem erőszakos bűncselekmények elkövetői képezik a célcsoportot, célkitűzése a proszociális attitűdök erősítése, a proszociális kapcsolatok és tevékenységek kiépítése.
- Családon belüli erőszak: A célcsoportot a házastársaikkal vagy gyerekeikkel erőszakoskodók alkotják. A program során a fogvatartottak megértik

a megromlott kapcsolatok dinamikáját, és megtanulják azokat a mintákat, melyek helyrehozzák a kapcsolatokat.

- Haragkezelés: Alacsonyabb rizikójú erőszakos elkövetők számára a düh kezelése kritikus a bűnözői magatartásban. A program a gondolkodási hibákra fókuszál, önmenedzselésre és önkontrollra tanít.
- Erőszak-megelőzés: Magas rizikójú erőszakos visszaesők számára kialakított program, ami az agresszió minden válfajára kiterjed. Fő célja az önkontroll, attitűdök, problémamegoldás, életstílus és önmenedzselés változtatása.
- Szexuális bűnelkövetők programja: Azokat a deficiteket célozza meg, melyek kifejezetten a szexuális indíttatású cselekményekhez vezetnek, például a szexuális erőszakot támogató attitűdök, deviáns szexuális fantáziák, társas készségek, düh és érzelmek kezelése, empátia. Fontos, hogy az elkövetők felvállalják a felelősséget bűncselekményükért, és legyen tervük a jövőben a hasonló helyzetek elkerülésére.

Kanadában a feltételes szabadlábra helyezésről egy bizottság dönt. A feltételes szabadlábra helyezés mindig a társadalom biztonságának szem előtt tartásával valósul meg. A bizottság tagjai sorába csak az alapos kiválasztási eljáráson átesett jelentkezők kerülhetnek; kiválasztásuk után jogi, politikai, a kockázatméréssel kapcsolatos tudományos, az interjú-technikákkal kapcsolatos gyakorlati, továbbá etikai és döntéshozási képzésben vesznek részt. Évente adnak számot tudásukról, s ezekkel a feltételekkel megvalósítják a professzionalizmus és önálló döntéshozás kritériumát.

A feltételes szabadlábra kerüléssel a fogvatartottaknak a mindennapi szabad életben kell megállniuk a helyüket, alkalmazniuk a börtönben tanultakat. A pártfogó abban segíti őket, hogy a megkezdett programok folytatódjanak, készségeik fejlesztése ne álljon meg. Könnyen rájöhethünk, hogy a pártfogó rendelkezik a szükséges információkkal, vagyis tudja, hogy milyen programban és milyen együttműködéssel vett részt a fogvatartott, mik a kriminogén szükségletei, milyen kezelési tervet állítottak fel számára, stb. Munkáját megkönnyíti, hogy az ismerkedés időszakát lerövidíti a külső forrásokból származó számos differenciált információ. A pártfogó egyeztet a lakóhelyen fellelhető közösségi programokról, és felveszi a kapcsolatot az illetékesekkel. Az az iroda, aki megkapja a felkérést, áttanulmányozza a kezelési tervet, felméri, hogy a szabadult alkalmas-e a programjukban való részvételre. Intézkedéseikről jelentést küldenek az illetékes hivataltalnak.

A továbbiakban a pártfogó a saját feladatát végzi, időről időre felülvizsgálja a szabadult körülményeit, szükségleteit, alakít a terven, ha az szükségessé válik, s az így feltárt adatok alapján felülvizsgálja a szabadult visszailleszkedésének szintjeit, megállapításokat tesz, melyekről jelentést készít. Kanadában a szabadultaknak szervezett csoportok és közösségi tevékenységek választéka jóval szélesebb körű, mint a hazai szabadultak esetében.

Tanulságok a magyar büntetés-végrehajtás számára

Szemléletváltás

Ha valóban azon szeretnénk dolgozni, hogy a bűnelkövetők törvénytisztelő állampolgárokká váljanak, ezt a *célt* kell szem előtt tartani. Egészen más ítéletet hoz egy bíró, ha az elkövető javát akarja szolgálni, mint ha jól meg akarja büntetni. Egészen más nevelői és terápiás programokat indítanak a börtönben dolgozó szakemberek, ha a cél a reszocializáció, mint ha a cél csupán az, hogy a rab ellenőrzött tevékenységet folytasson napközben.

A nagy, átfogó célok mellett az igazságszolgáltatásban dolgozók munkáját is megkönnyítené, ha egyformán gondolkoznának a fogvatartás szerepéről. Például egy nevelő hiába mutat empátiát és hiába próbálja felkutatni a fogvatartott erősségeit, nem ér el fejlesztő hatást, ha közben a felügyelő kiabál a rabbal, a „gazdaságis” nem látja el őt tisztasági felszereléssel, és általában véve a rendszer egyéb jellemzői megkeserítik napjának minden percét. A nyomokban fellelhető és felébreszthető motiváció pillanatok alatt szertefoszlik az ellenségesség légkörében.

Együttműködés

A kommunikáció teljes hiányának ellenére a rendőrség, a bíróság, a börtön és a pártfogók ugyanazon a feladaton fáradoznak. Talán könnyebb lenne, ha egymással értekezve fáradoznának a továbbiakban. A fogvatartottak egy bűncselekményhez kapcsolódó intézkedéssorozat folyamán legalább hat esetben esnek át megismerési, befogadási eljáráson, mindenki új nevelési „tervvel” áll elő, s figyelembe se veszi, hogy korábban milyen „terv” alapján kezelték az illetőt. Az intézmények közötti megfelelő kommunikáció híján nem lehetséges a visszaesést megelőző gyakorlat kiépítése, utópia azt hinni, hogy *önmagában* a börtön vagy *önmagában* a pártfogó képes erre a feladatra.

A teammunka szerepét mára a foglalkoztatás számos szektorában, kis és nagy létszámú csoportok esetén is felismerték. Ma már nem az a legelismertebb orvos, vagy a leginkább nagyrabecsült üzletvezető, aki egymagában hozza meg a döntéseit, hanem az, aki a *legmegfelelőbb* döntést hozza meg, s ehhez igénybe veszi szakértársai hozzászólásait is. Nem szégyen az, például, ha egy bíró (pontosabban mondva: a bíróság) pártfogó vagy egyéb szakember segítségével, körültekintő információszerezést követően hoz döntést arról, hogy egy elkövetőt szükséges-e börtönbe csukni, vagy éppen kárt okoz azzal, ha bűnözők közé küldi, mert alacsony rizikószintje miatt nem ott van a helye. A példák sorát a végtelenségig lehetne folytatni.

Rizikó - szükségletek - intervenció

A szabadulásra való felkészítésnek végig kell kísérnie az igazságszolgáltatási folyamat egészét. A visszaesési kockázat felmérésének már a letartóztatás előtt meg kellene történnie (vagy ha később, mindenképp az eljárás kezdeti szakaszá-

ban), s a megalkotott szakvéleményt a bíróságon, a börtönben, a feltételes szabadlábra helyezés elbírálásakor és a pártfogó felügyelőnek is figyelembe kellene vennie. A megállapított kockázat és kriminogén szükségletek alapján kellene felállítani az egyéni kezelési tervet, melyhez a folyamat minden pontján igazodnak a szakemberek.

Az általános felmérés eredményeként egy bizottságnak kellene döntenie arról, hogy az elkövető milyen jellegű büntetés-végrehajtási intézetbe (ld. alább), azon belül is milyen szigorúságú elhelyezési körülmények közé kerüljön, s legfőképpen, hogy milyen reintegrációs programban vegyen részt.

Az egyes intézetekben kivitelezhetővé kell tenni a programok rendszeres megtartását, ez alatt azt értem, hogy a munkáltatás, a napi szabadlevegőn-tartózkodás és egyéb kötelező napirendi elemek ne akadályozzák az intervenciós programokat. Kárba vész a felkészültség, illetve meginog az egész program értelme, ha az egyébként megfelelő program nem megfelelő megvalósítással párosul.

Differenciálás

Egy elkövető fejlesztése akkor megvalósítható, ha érzékenyen megtalálják azokat a pontokat, ahol segítségre van szüksége, s ezt ő is belátja. Nem minden elkövetőnek egyformák a kriminogén szükségletei, ezért heterogén, ad-hoc összeállítású csoportban nem tud párbeszéd kialakulni köztük, nem tud elindulni hatékony kezelési folyamat. A hasonló elkövetőket hasonló elkövetőkkel együtt elhelyezve és kezelve lehet eredményeket elérni. A tolvajok és csalók kifejezetten felháborítóknak érzik, amikor gyilkossal kell megosztaniuk a zárkájukat, de a „gyúrósok” sem kedvelik a „könyvmolyok” társaságát; ezt a szemléletmódot a börtönök dolgozói is figyelembe vehetnék, hosszú távon saját munkájukat könnyítenék meg azzal, ha odafigyelnének a *homogén csoportösszetételre* a fogvatartottak körében.

Magyarországon három kiváló példa is mutatja, hogy egész börtönök átrendezése is lehetséges, ha a differenciálást nem csupán a törvény betűi, hanem a józan ész és a tudományos eredmények alapján kivitelezik. Ez azonban csak a kezdet: valódi megoldást (megoldás alatt a bűnelkövetők sikeres visszailleszkedését értem) a magyarországi közel 30 büntetés-végrehajtási intézet differenciálása jelentene. Mivel a zsúfoltságkiegyenlítő program miatt minden börtönben nagy számban vannak olyan fogvatartottak, akik több száz kilométerre vannak családjuktól, immár egy ideje nem jellemző, hogy ragaszkodnának ahhoz, hogy a fogvatartott a lakóhelyéhez közel legyen elhelyezve. Ha azonban „bárhová” elkerülhet, jó lenne, ha a kezelési szükségleteinek legjobban megfelelő, különböző célokra *szakosodott intézetek* jöhetnének létre.

Professzionalizmus

A gyöngyfűzést, origamihajtogatást, cérnaképkészítést és hasonlókat nem nevezném reintegrációs programnak. „Nevelői programként” azonban gyakran találkozni velük a börtönökben. Ha már időt, energiát és eszközöket fordítunk

a fogvatartottakra, szükséges lenne, ha olyan tevékenységbe vonnánk be őket, amikből profitálhatnak a szabadulás után.

Külföldön számos olyan program indult, melyekről utánkövetéses vizsgálatok bizonyították be, hogy hatékonyak a visszaesés-megelőzésben. Szükséges volna itthon is néhány ilyen programot adaptálni, szakembereket kiképezni ezek végrehajtására, és statisztikai (tudományos) módszerekkel ellenőrizni, hogy itthon is működnek-e. Az igazán jó program hasonló szükségletű fogvatartottak csoportjában valósul meg, s a program tartalma a szükségletek megváltoztatására irányul. Minél nagyobb visszaesési rizikó jellemzi az adott fogvatartottat, annál intenzívebb programba kell őt bevonni a siker eléréséhez. Az alacsony rizikójú fogvatartottak esetében kerülni kell az intenzív intervenciót, mert annak inverz, a visszaesést erősítő hatása van esetükben. A költséghatékonyság érdekében meg lehetne valósítani, hogy egy szakember kiképzését lehetővé teszük külföldön, s ő betanítja az itthoni trénereket a feladatra. Ez egy viszonylag kis befektetést igénylő, de nagy hosszútávú haszonnal bíró kezdeményezés lenne.

Nincs szükség bugyuta, nondirektív, strukturálatlan vagy véletlenszerűen kivitelezett programokra, mert azok nem segítik elő a fogvatartottak visszailleszkedését.

Felhasznált irodalom

1979. évi 11. tvr. *A büntetések és intézkedések végrehajtásáról*

2012. évi C. törvény *a Büntető törvénykönyvről*

Boros János, Csetneky László (2002): *Börtönpszichológia*. Rejtjel Kiadó, Budapest.

Cormier, R. B. (2007): Offender risk assessments: an overview of developments in Canada. In: *Risk assessment & risk management: a Canadian criminal justice perspective*. International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy.

Cortoni, (2007): Managing risk through effective correctional rehabilitation. In: *Risk assessment & risk management: a Canadian criminal justice perspective*. International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy.

Cullen, F. T., Jonson, C. L., Nagin, D. S. (2011): *Prisons do not reduce recidivism: The high cost of ignoring science*. The Prison Journal, 91, 48–65.

Fiáth Titanilla (2013): *A Grundtvig meseíró projekt hazai tapasztalatai*. Előadás a Magyar Pszichológiai Társaság nagygyűlésén, 2013. június 6.

Horváth Tibor (szerk.) (2003): *Büntetés-végrehajtási jog*. Rejtjel Kiadó, Budapest.

Howell, S. (2007): Managing static and dynamic risk factors in community corrections. In: *Risk assessment & risk management: a Canadian criminal justice perspective*. International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy.

Korinek László (2006): *Bűnözési elméletek*. Duna Palota és Kiadó, Budapest.

Kovács Mihály (2012): Családi döntéshozó csoportkonferencia a Balassagyarmati Fegyház és Börtönben. *Előadás a Balassagyarmati Fegyház és Börtönben megrendezett Börtönlelkészi konferencián*, 2012. június 4.

- Lebujos Imre (2012): *Resztoratív módszerek a büntetés-végrehajtási intézetekben (Utópia vagy valóság?)*. Börtönügyi Szemle, 2012/4. 33–52.
- Lehoczki Ágnes (2012): Új alternatíva a speciális csoportoknál, a pszichoedukáció. *Előadás A kábító-szer prevenció részlegek, a gyógyító-nevelő csoportok, a pszicho-szociális körletek vezetőinek, valamint a büntetés-végrehajtási szervezetek pszichológusainak 2012. évi továbbképzésén*, 2012. december 6.
- Módos Tamás, Gáspár János (2010): *Differenciált rezsim a Váci Fegyház és Börtönben*. Börtönügyi Szemle, 2010/1. 45–66.
- Molnár Péter, Csabai Márta (2009): *Orvosi pszichológia és klinikai egészségpszichológia*. Medicina Kiadó, Budapest.
- Motiuk, L. L. (2007): *Situating individualized risk and needs assessment in the prison population management framework*. In: *Risk assessment & risk management: a Canadian criminal justice perspective*. International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy.
- Nyesténé Jánkfalvi Zita (2012): *Elkövettem, megbántam, jóvátenném. Resztoratív gyakorlatok a börtönben*. Börtönügyi Szemle, 2012/2. 14–28.
- Papp Gábor (2005): *A jogerősen elítéltek társadalomstatistikai vizsgálata, 1990–2003*. Társadalomstatistikai füzetek, 44. Budapest.
- Pleszné Antal Ágnes (2012): *A rezstoratív munka Pálhalma tükrében: jóvátétel, avagy a büntetés-végrehajtási intézet megítélése a civil szférában? Előadás A társadalomba való visszavezetés gyakorlati kérdései a büntetés-végrehajtásban, a mentálhigiéné és a nevelés-oktatás eszközeivel c. konferencián*, 2012. április 18.
- Ray, C. B., Dollar, B., Thames, K. M. (2010): *Observations of reintegrative shaming in a mental health court*. International Journal of Law and Psychiatry, 34, 49–55.
- Szabó Judit (2012): *A bűnelkövetők rehabilitációjának meghatározó irányzatai a nemzetközi szakirodalom tükrében*. Alkalmazott pszichológia, 2012/2. 73–88.
- Szabó Judit (2012): *A bűnisméltés megelőzését célzó rehabilitációs programok tapasztalatai: mi működik és mi nem*. Alkalmazott pszichológia, 2012/3. 49–60.
- Tosouni, A., Ireland, C. (2008): *Shaming youthful offenders: an empirical test of reintegrative shaming theory*. International Journal of Restorative Justice, 4, 53–79.
- Trounstine, J., Waxler, R. P. (2008): *Finding a voice. The practice of Changing life through literature*. The University of Michigan Press, Michigan, USA.
- Walters, S. T. et al. (2007): *Motivating offenders to change. A guide for probation and parole*. U.S. Department of Justice, National Institute of Corrections.